

ДОРОЖНЯ КАРТА У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Компонент 8 «Догляд поза біологічною сім'єю»

Дослідження

Деінституціалізація або реформа системи інституційного догляду і виховання дітей є найбільш гострою проблемою в системі захисту дитини, а тому найчастіше досліджуваною впродовж останніх років. Проте, якщо говорити про догляд поза біологічною сім'єю, то це може бути в патронатній чи прийомній сім'ї, дитина може бути усиновлена, передана під опіку чи піклування або влаштовано до дитячого будинку сімейного типу. Всі ці форми є сімейними формами виховання. Поза сімейними вважається отримання догляду і виховання в малих групових будинках або закладах інституційного догляду, яких в Україні є сотні.

Але почнемо ми з проблематики саме сімейних форм виховання і варто зазначити, що їм також приділено багато уваги в дослідженнях.

За результатами дослідження, проведеного СОС Дитячі Містечка, встановлено:

«Кількість усиновлених дітей зменшилася з 2019 по 2021 рік на **25,2%**, з 2019 року до грудня 2022 року – на **64,4%**. Зокрема, у часі війни різко зменшилася кількість усиновлених дітей в областях, де були бойові дії, – Херсонській, Харківській, Донецькій, Луганській, Київській, Сумській – більш як на **50%**. Також спад зафіксовано у Тернопільській і Рівненській областях, проте в них кількість усиновлених дітей була стабільно невисока з початку досліджуваного періоду, як і число дітей, які перебували на обліку з усиновлення. Отже, кількість усиновлених дітей зменшувалася з 2019 року, також кількість дітей, які перебували на обліку, дещо знизилася з 2019 до 2021 року (на **1,3%**). Водночас слід зауважити, що зменшилася і кількість кандидатів в усиновлювачі.

...

Згідно з даними, кількість прийомних сімей дещо скоротилася, водночас дещо зросла кількість ДБСТ та патронатних вихователів.

...

Простежується різноманітність методів роботи ССД та ФОР та різна якість комунікації у громадах; це відображається на якості альтернативних форм сімейного догляду.

...

Дослідження показало, що взаємодія та підтримка, яку отримують альтернативні форми сімейного догляду, неоднакові в різних громадах. Це залежить від розуміння громадою важливості підтримки сімей та альтернативних форм сімейного догляду, наявності соціальних послуг, спроможності громади, її соціального капіталу. Ці фактори створюють нерівномірні умови для розвитку альтернативних форм. Тому виникають питання про потребу регулювання на національному рівні політики і навіть створення відповідних національних програм, які б зменшили навантаження на місцеві бюджети, посилили компетентність на місцях».

За результатами проведення детального дослідження у 14-и громадах у 2023 році в межах проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» з'ясовано наступне:

- «Перепони у розвитку сімейних форм виховання (зокрема недостатність наявного потенціалу сімейних форм виховання для забезпечення піклування над усіма дітьми відповідної категорії, насамперед дітьми з інвалідністю, значне зниження готовності громадян утворювати відповідні сімейні форми через брак соціальної підтримки та відсутність супутніх послуг, необхідних для вихованців);
- перепони у розвитку патронату над дітьми (зокрема неналежне проведення визначення потреби у відповідній послугі, що створює штучні ризики простою патронатних вихователів, відсутність ефективних механізмів співробітництва громад в цьому напрямі, наявність більш зручної альтернативи – регіональних інституцій, емоційна складова – неготовність громадян приймати у свою сім'ю дитину на короткий період через страх болю після її вибуття);
- фактична відсутність розвитку наближених до сімейних форм виховання (зокрема дороговартісність послуги наразі не компенсована належними механізмами міжмуніципального співробітництва, тому вона не вигідна потенційним засновникам, у яких переважно відсутня потреба у одночасному такому влаштуванні 10 дітей зі своєї території

Водночас рівень розвитку патронату в громадах є невисоким з огляду на таке:

- громади розцінюють патронат лише як послугу для дітей, які залишилися без батьківського піклування, не розглядаючи її широкі можливості для підтримки сімей, в яких наявні тимчасові складнощі. А саме виявлення дітей, які втрачають батьківську турботу (зокрема вилучені у зв'язку із загрозою) досить важко прогнозувати. Тому потреба в патронаті недооцінюється;
- суттєво знижує мотивацію громад до розвитку відповідної форми існування наявність регіональних ЦСПР, пансіонів при закладах освіти переважно обласного рівня, до яких можна без суттєвих проблем влаштувати дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах, дітей, які залишилися без піклування батьків;

- низька мотивація громадян ставати патронатними вихователями, оскільки: оплата послуг із здійснення патронату над дитиною залежить від факту влаштування дитини. Тобто у разі тимчасової відсутності вихованців патронатний вихователь фактично позбавляється грошового забезпечення, але вести іншу трудову діяльність не має права;
- присутня емоційна складова, пов'язана з тимчасовістю перебування дітей в сім'ї, проживанням в одній громаді з біологічною сім'єю дитини, яка може бути деструктивною тощо.

...

Серед основних тенденцій щодо розвитку сімейних форм виховання можна виокремити наступні:

- спостерігається проблема із утворенням прийомних сімей (далі – ПС) / дитячих будинків сімейного типу (далі – ДБСТ) у недо-таційних громадах, де рівень життя населення дещо вищий, ніж у інших громадах;
- в деяких громадах-учасницях проєкту, де утворенні ПС, ДБСТ, попри ще наявний відповідно до законодавства потенціал щодо влаштування дітей, фахівці відмічають вигорання прийомних батьків та батьків-вихователів та подальшу неспроможність до піклування над дітьми.

Крім того, в багатьох громадах відсутній потенціал таких сімей до влаштування в них дітей з великих родинних груп та дітей з інвалідністю, тому саме такі діти частіше за все влаштовуються в інституції;

...

Окремо слід зупинитись на чинниках, які роблять умовно «вигідним» неналежний розвиток сімейних форм виховання для громад:

- часто громада (особливо сільська, селищна) не має потреби в одночасному заповненні потужності ПС, ДБСТ. Тому за сприяння ССД обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій в ПС, ДБСТ, утворених одними громадами, влаштовуються діти, які походять з інших громад. При цьому саме громада, на території якої функціонує ПС / ДБСТ, відповідає за забезпечення соціального супроводу таких сімей;
- влаштування дітей до ПС, ДБСТ є переважно тривалим (до досягнення дітьми 18 – 23 років). Тобто, громада, на території якої створено ПС, ДБСТ та забезпечено їх оснащення, супровід, при влаштуванні дітей з інших громад, значний проміжок часу не буде мати можливості влаштовувати у такі сім'ї дітей зі своєї території».

В Альтернативному звіті Комітету ООН з прав дитини у 2022 році йдеться про такі проблеми, які стосуються здебільшого евакуації дітей в закладах інституційного догляду після повномасштабного вторгнення⁷⁸:

78 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2503&Lang=en&fbclid=IwAR281xCm9CLKnY2xeSC608bfcbbpMXq-HLMqaDksecT7SsyZkuKsMAMA4t7E

218. Одним із найважливіших факторів, що призвели до катастрофічних наслідків у (не)здійсненні своєчасної евакуації дітей, які перебувають під опікою, є невдала деінституціоналізація – реформа, яка, відповідно до нормативно-правових актів, триває протягом 5 років, але опубліковані дані свідчать, що кількість дітей, які отримують виховання та виховання в цих закладах, фактично не зменшилася. Мережа інтернатних закладів настільки розгалужена та численна, що евакуювати дітей навряд чи можливо, враховуючи відсутність приймальної інфраструктури на (умовно) безпечних територіях України та за кордоном.

220. Понад **90%** дітей, які на момент повномасштабного вторгнення проживали в інтернатних закладах, повернуто батькам без попередньої оцінки рівня безпеки, умов проживання, здатності батьків належним чином виконувати свої обов'язки. Тому деяких дітей повертали до закладів, а також є випадки, коли десятки дітей зникали після таких дій.

221. Десятки закладів і тисячі дітей, які проживали в інтернатних закладах, опинилися в небезпеці, перебували під обстрілами, в непристосованих притулках без опалення, необхідних комунальних послуг, нестачі ліків і їжі. Навіть зараз, у серпні 2022 року, на тимчасово окупованих територіях та в зонах жорстоких бойових дій в закладах перебувають діти, і багато з них – діти з інвалідністю.

Війна підсвітила величезні проблеми інституційної системи догляду і виховання дітей. Так, за результатами дослідження МБО «Партнерство «Кожній дитині» виявлено таку проблематику у закладах тимчасового влаштування дітей⁷⁹:

1. На час проведення моніторингу **64 %** закладів тимчасового влаштування дітей у зв'язку із загрозою життю і здоров'ю своїх вихованців змінили місце функціонування. **23%** з них вимушені були переміститися в більш безпечні регіони України, **41%** евакуювалися за кордон. Ще **13%** закладів функціонують частково в Україні, частково за її межами. Приміщення і будівлі 14 закладів частково чи повністю зруйновані. Зазначені обставини негативно впливають на роботу закладів, значною мірою трансформуючи їх в заклади утримання і догляду з акцентом на безпечність місця розташування, сповільнюючи процеси реінтеграції дітей до біологічних родин, усиновлення чи влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання.
2. В умовах повномасштабної війни, евакуації та переміщення закладів, вони значною мірою не виконують, або виконують не повною мірою свої основні завдання, а саме: соціальної інтеграції та реінтеграції дітей до біологічної сім'ї; влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в сімейні форми виховання; забезпечення реалізації прав дітей на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист.
3. З причин війни і супутніх змінних (евакуація за кордон, переміщення, часто неодноразові в межах України, проблеми з кадрами,

⁷⁹ https://www.unicef.org/ukraine/media/34986/file/CIAC_5.pdf

місцем розташування тощо) в закладах погіршився надважливий компонент роботи, що пов'язаний із взаємодією і спільною роботою закладу з суб'єктами виявлення та організації соціального захисту дітей, направленою на реінтеграцію дітей в біологічні сім'ї, усиновлення, влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сімейні форми виховання.

4. В закладах тимчасового влаштування, особливо в тих, які функціонують як переміщені чи евакуйовані за межі України, критично не вистачає персоналу, здатного повноцінно забезпечувати комплексну роботу з дітьми, передбачену у меті та завданнях для закладів даного типу.
5. Персонал закладів тимчасового влаштування дітей потребує окремого навчання, пов'язаного з роботою щодо захисту психічного здоров'я дітей від впливу війни, роботою з психологічними травмами, завданими дітям тривалою війною.

...

Повномасштабна війни, яка триває вже більше 10 місяців, вкрай негативно впливає на стан забезпечення прав дітей, які перебувають в закладах тимчасового влаштування:

- суттєво збільшилась чисельність дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на **15%** в порівнянні з початком 2022 року), що підтвердило первинну гіпотезу експертів, про те, що сповільнилась робота з влаштування дітей цієї цільової групи в сімейні форми виховання; із 1133 статусних дітей наявна інформація про перебування на обліку з усиновлення лише стосовно 646 (**57%**) таких дітей;
- **78,6%** дітей, вихованців закладів, проживали разом з батьками або одним з них; **18,5%** – це діти, які вже перебували в одній із альтернативних форм виховання, зокрема **7,3%** – в сімейних формах виховання, **11,2%** – в інституційних закладах;
- **59,1%** вихованців закладів тимчасового влаштування складають діти із сімейних груп (мають в цьому ж закладі брата/ів чи сестру/ер), при цьому встановлено ряд фактів, коли в результаті евакуації ці діти були роз'єднані;
- значна частина дітей перебувають в закладах понад законодавчо визначені граничні терміни (**70,3%** дітей – понад 9 місяців), відповідно отримують негативний досвід пов'язаний з тривалою інституціалізацією. Повторне зарахування до того ж закладу мало місце щодо 453 дітей (**16,3%**), з них 116 дітей влаштувались до закладу 3 і більше раз;
- кожна п'ята евакуйована за кордон дитина є дитиною, яка має статус дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського піклування. Перебуваючи в інституційних закладах за межами України, ці діти опинились у ситуації, коли практично неможливо реалізувати їхнє право на сім'ю. Лише **29,5%** дітей (від загальної чисельності

евакуйованих за кордон) не втратили зв'язків з батьками; **24%** від загальної чисельності дітей, яким виповнилось 14 років, не отримали паспорт, щодо **54%** дітей відсутня така інформація.

8. Особливої уваги потребує питання забезпечення права на освіту вихованців переміщених закладів, особливо дітей дошкільного віку, та дітей шкільного віку, евакуйованих за кордон. За даними моніторингу не надано інформації про дошкільне навчання щодо майже **50%** дітей дошкільного віку, влаштованих до закладів тимчасового влаштування. Можна зробити припущення, що ймовірно це діти, які не отримують дошкільної освіти. Не всі діти шкільного віку мають відповідні гаджети та постійний Інтернет зв'язок для дистанційного та змішаного навчання та доступу до електронних підручників.

Порушення права дитини на сім'ю – це проблема у сфері захисту прав дитини, яка найбільше хвилює Європейську Комісію в контексті євроінтеграційних процесів⁸⁰:

«До лютого 2022 року Україна мала найбільшу кількість дітей в інституціях у Європі. Ці заклади мають недостатні ресурси та включають застарілі та невідповідні школи-інтернати Міністерства освіти, будинки дитини Міністерства охорони здоров'я та заклади Міністерства соціальної політики для дітей, позбавлених батьківського піклування судами.

...

Після російського вторгнення в лютому 2022 року низку великих інституційних закладів було евакуйовано до сусідніх країн за дуже складних обставин, зокрема до низки держав-членів ЄС. Україна також попросила приймаючі країни тримати групи евакуйованих дітей разом. У лютому 2023 року Офіс Президента зобов'язався досягти нуля дітей в інституціях і провести комплексну реформу системи догляду. ЮНІСЕФ має угоду з Міністерством соціальної політики та Офісом Президента, щоб підтримати їх у процесі планування деінституціалізації, включаючи короткострокові амбіції воз'єднання або розміщення всіх дітей, які перебувають в інституціях, якнайшвидше в безпечних, підтримуваних біологічних або прийомних сім'ях.

...

Попередні спроби реформ не призвели до достатнього скорочення інституціалізації, у тому числі через брак потенціалу на місцевому та регіональному рівнях.

...

В рамках децентралізації системи добробуту та піклування про дітей, держава розробила систему опіки та піклування, яка, загалом, відповідає Європейським концепціям з організації прав та обов'язків у сім'ї.

80 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

Однак радянський дух та положення щодо а) позбавлення батьківських прав як покарання та б) можливість для батьків залишити дитину під державною опікою є перешкодами для подальшого прогресу у розвитку сучасної системи добробуту дітей».

Рекомендації

В контексті підтримки дітей, які перебувають або мають ризик потрапити в заклади тимчасового перебування, та реалізації повного спектру їхніх прав МБО «Партнерство «Кожній дитині» рекомендує⁸¹:

Обласним військовим адміністраціям:

1. Вжити невідкладних вичерпних заходів щодо створення належних умов для проживання, виховання, отримання необхідних психологічних, реабілітаційних, соціальних послуг дітям, які перебувають у закладах тимчасового влаштування, переміщених із зони бойових дій.
2. Вжити заходів для зарахування переміщених у зв'язку з війною дітей до відповідних закладів за фактичним місцем їх перебування, надання їм необхідних освітніх, медичних, психологічних, реабілітаційних, соціальних послуг, якісного догляду і виховання, прийняття рішень відповідними компетентними органами щодо виведення дітей із закладів та влаштування в сімейні форми виховання з урахуванням найкращих інтересів дитини.
3. Забезпечити постановку на відповідний облік дітей, вихованців закладів тимчасового влаштування, як дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (первинний облік, облік дітей, які можуть бути усиновлені), облік дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.
4. Спільно з центрами надання соціальних послуг/центрами соціальних служб активізувати розвиток наставництва над дітьми, особливо для дітей підліткового, старшого підліткового віку, які потребують допомоги в соціалізації та підготовці до самостійного життя.
5. Вжити заходів щодо обов'язкового погодження службою у справах дітей положень (статутів) закладів тимчасового влаштування дітей приватної форми власності, а також забезпечення обов'язкової реєстрації їх у Реєстрі надавачів соціальних послуг.
6. Забезпечити здійснення контролю за додержанням вимог законодавства з питань захисту прав дітей в закладах тимчасового влаштування дітей, у тому числі приватних, які функціонують в області.
7. Вживати додаткових заходів щодо розвитку патронату над дитиною, сімейних форм виховання та влаштування до них дітей-сиріт

⁸¹ https://www.unicef.org/ukraine/media/34986/file/CIAC_5.pdf

та дітей, позбавлених батьківського піклування.

8. Сприяти органам місцевого самоврядування у пошуку кандидатів в патронатні вихователі, зокрема через надання площадок для широких інформаційних заходів, площадок з інформування та популяризації послуги патронату над дитиною, яка перебуває у складних життєвих обставинах.
9. Здійснити аналіз причин влаштування дітей в заклади тимчасового влаштування, у тому числі створених благодійними, релігійними, громадськими, іншими організаціями та фондами, та вживати заходів щодо своєчасного розгляду органами опіки та піклування питання доцільності повернення дітей батькам на виховання або у разі ухилення батьків від виконання своїх батьківських обов'язків ініціювати питання позбавлення їх батьківських прав та своєчасного надання дитині статусу дитини, позбавленої батьківського піклування.
10. Забезпечити дітей, які перебувають у закладах тимчасового влаштування, індивідуальними технічними і комунікаційними засобами для дистанційного навчання.

Національній соціальній сервісній службі:

1. Забезпечити системний моніторинг діяльності закладів тимчасового влаштування дітей, з використанням, зокрема, інформаційно-аналітичної бази з моніторингу реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в інтерактивному форматі, щодо соціально-правового захисту дітей, дотримання термінів їхнього перебування в закладах, повернення до батьків, здатних забезпечити належний догляд і виховання дітей, чи подальшого влаштування в альтернативні сімейні форми виховання з урахуванням найкращих інтересів дитини.
2. Удосконалити механізми міжвідомчої взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення та закладів тимчасового влаштування дітей з питань забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у цих закладах, визначення потреб дитини, встановлення (за необхідності) статусу, оформлення необхідних документів, надання дитині освітніх, медичних, реабілітаційних, психологічних та соціальних послуг.
3. Проаналізувати заходи, які вживаються органами опіки та піклування для розширення сімейних форм виховання, розвитку патронату над дитиною, вжитих заходів щодо дітей, які влаштовані до закладів тимчасового влаштування, щодо забезпечення їх найкращих інтересів.
4. Враховуючи досвід кращих практик Вінницької і Волинської областей розробити багатоетапний процес підготовки дітей до повернення з-за кордону в Україну і влаштування їх у безпечне сімей-

не середовище, забезпечити підготовку сімей, готових прийняти таких дітей, поступово реінтегрувати їх з-за кордону.

5. Забезпечити організацію і проведення навчальних заходів на постійній основі для керівників і спеціалістів закладів з підвищення їх професійної компетентності; міждисциплінарної і міжвідомчої взаємодії; впровадження та застосування в роботі з дітьми технологій ведення випадку, оцінки потреб, підходу, орієнтованого на сильні сторони; та індивідуального планування.

Міністерству соціальної політики:

1. Удосконалити положення нормативно-правових актів щодо делегування повноважень прийняття рішень про надання дитині статусу, сімейного влаштування дітей, залишених без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, переміщених у зв'язку з війною в інші регіони, відповідним органам виконавчої влади, судовим органам за місцем перебування дитини 3 і більше місяців. З метою упередження потрапляння дітей до закладів вдосконалити механізми відбору, підготовки та супроводження сімейних форм виховання дітей.
2. Активізувати роботу щодо рекрутингу, відбору та підготовки сімей патронатних вихователів.
3. Розробити методичні рекомендації щодо застосування електронних засобів комунікації та дистанційного зв'язку (Zoom, Teams, Skype тощо) для знайомства дитини з потенційними кандидатами в усиновителі, прийомні батьки, батьки-вихователі, встановлення контакту з дитиною тощо, зокрема для дітей, евакуйованих у складі закладів тимчасового влаштування за кордон.
4. Розробити та затвердити програму соціально-психологічної реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в т. ч. тих, які перебувають в закладах тимчасового влаштування.
5. Проаналізувати мережу закладів тимчасового влаштування дітей та врегулювати питання їх діяльності з урахуванням сучасних викликів та проблем, що стосуються зокрема,
 - зарахування /відрахування дітей до /із закладів, що перемістилися в більш безпечні регіони України та евакуювалися за кордон у зв'язку з війною;
 - оформлення документів, що встановлюють особу та громадянство дітей, вихованців закладів, які перебувають за кордоном, та оформлення для них закордонних паспортів;
 - забезпечення організації медичного огляду дітей та, за потреби, встановлення інвалідності, вакцинації дітей, надання реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю та дітям з особливими освітніми потребами;

- питань, що стосуються навчання, подальшого влаштування дітей, евакуйованих за кордон у зв'язку з воєнними діями, яким виповнилося 18 років;
 - повернення дітей із закладів, що тимчасово перебувають за кордоном, зокрема дітей, яким виповнилося 18 років;
 - мотиваційних механізмів скорочення термінів перебування дітей у закладах тимчасового влаштування та упередження влаштування дітей до закладів;
 - влаштування дітей із сімейних груп, можливості їх роз'єднання, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини;
 - механізмів співфінансування (держави, громади, батьків) утримання дітей у закладах цілодобово; з акредитації закладів, які надають послуги дітям.
6. Переглянути та удосконалити типові положення про заклади тимчасового влаштування дітей, інші нормативно-правові акти, що регулюють їх діяльність, передбачивши, зокрема
- обов'язковість застосування механізмів міждисциплінарної та міжвідомчої взаємодії закладів із суб'єктами виявлення та соціального захисту дітей для забезпечення повернення дітей до батьків або влаштування до сімейних форм виховання;
 - перегляд та удосконалення штатного розпису закладів з метою запровадження посад спеціалістів, які найбільш ефективно забезпечать послуги для дітей, вихованців закладів (психологи, соціальні педагоги, фахівці із соціальної роботи, менеджери з ведення випадку);
 - удосконалення діловодства, зокрема номенклатури справ тощо.
7. Забезпечити нормативно-правове врегулювання діяльності закладів тимчасового влаштування дітей приватної форми власності.
8. Розглянути питання щодо внесення змін до постанови КМУ від 5 квітня 2017 р. № 268 «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» та затвердженого нею Порядку з метою захисту всіх дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій:
- поширити дію цієї постанови на дітей, незалежно від місця проживання;
 - передбачити для постраждалих дітей надання медичної, реабілітаційної, психологічної допомоги.
9. Підготувати рекомендації стосовно призначення, отримання та використання державної соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам на дітей, вихованців закладів тимчасового влаштування, переміщених у зв'язку з воєнними діями в межах України.
10. Розробити та затвердити програми підвищення кваліфікації та професійної компетентності працівників закладів тимчасового влаштування дітей, спеціалістів та фахівців територіальних громад щодо міждисциплінарної взаємодії при складанні і виконанні індивідуаль-

ного плану соціального захисту дитини, організації надання реабілітаційних, соціальних та інших послуг дітям, вихованцям закладів.

В контексті сімейних форм виховання в іншому дослідженні «Партнерство «Кожній дитині» надає наступні рекомендації⁸²:

«Розширити можливості щодо сімейного влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом мінімізації бюрократичних процедур при тимчасовому влаштуванні дітей, створені прийомних, патронатних сімей, встановлені опіки над дітьми, усиновленні. Знизити межі граничної чисельності догляду дітей в одній СФВ в т.ч. з врахуванням біологічних дітей, а також особливостей розвитку та наявності інвалідності в дітей, сімейної належності; Забезпечити поступову трансформацію дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї, гранична чисельність дітей в такій сім'ї не має бути більшою ніж 7 дітей.

...

Узгодити з нормами європейського права законодавство з питань захисту дитини, зокрема, що стосується граничної чисельності догляду дітей в сімейних формах виховання, розробити механізми поступової трансформації дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї».

У дослідженні СОС Дитячі Містечка щодо розвитку сімейних форм виховання надано такі орієнтири та рекомендації⁸³:

82 https://www.unicef.org/ukraine/media/26731/file/UNICEF_CiAC-monitoring%20report.pdf

83 https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

«Щоби популяризувати сімейні форми альтернативного догляду, на думку респондентів, потрібно:

- збільшити пільги дітей у сім'ям, які приймають дітей, – так вважають 403 (**62%**) респонденти;
- чесно розмовляти про труднощі, невдачі та успіхи сімей, які надають сімейний догляд дітям, – 338 (**59,7%**) осіб;
- збільшити увагу до сімей, що доглядають за дітьми: відзнаки, форуми – 337 (**58,1%**) осіб;
- розповідати історії дітей, які не мають можливості перебувати у сім'ї, – 233 (**35,8%**) особи;
- збільшити емпатію у суспільстві до дітей, які потребують догляду, – 218 (**33,5%**) осіб;
- створити гарячі лінії для батьків, які надають сімейний догляд, – 200 (**30,8%**) осіб;
- розповідати історії соціальних працівників / психологів / спеціалістів ССД про їхню роботу з дітьми у сім'ях – 134 (**20,6%**) осіб та ін.

...

Професіоналізація СФВ

Існує державна агенція, яка займається рекрутингом батьків, влаштуванням дітей у сім'ї. Рекрутинг батьків відбувається на основі спромож-

ності та професійного підготовки батьків. Мотивацією є житло, висока зарплата, відпустка, належне пенсійне забезпечення. Розроблено освітній стандарт для навчання батьків. Формується асоціація батьків, яка надає професійну взаємну підтримку. Рішення про обрання форми альтернативного догляду приймає суд (потрібні сімейні суди, які будуть спеціалізуватися на забезпечення найкращих інтересів дитини) Існує система моніторингу та оцінки якості наданих послуг.

...

На етапі формування системи альтернативного догляду в Україні було передбачено декілька форм сімейного догляду, зокрема дитячі будинки сімейного типу, прийомні родини. Дитячі будинки сімейного типу передбачають досить велику кількість дітей. Вони були доволі важливою формою під час переходу від інтернатної системи, альтернативою великим інтернатам – однак, на даному етапі вони виконали свою функцію. Було б коректно мати категорію альтернативного сімейного догляду «прийомна сім'я», до якої могли б входити не більше 6 дітей.

Варто переглянути функціонування опіки та піклування. Відповідно до чинного законодавства, ця альтернативна форма сімейного догляду має найменше обмеження щодо опікунів, вимог щодо кваліфікації опікунів, найменше супроводу та моніторингу від соціальних служб. Для забезпечення найкращих інтересів дитини важливо раціонально оцінювати спроможність родичів, допомагати дітям у сім'ї фінансово, підтримувати мережею послуг, зокрема соціальних.

Дослідження показало, що найбільше батьки в альтернативних формах сімейного догляду остерігаються підлітків, тож ця група потребує особливої уваги для влаштування. «Керівні принципи ООН щодо альтернативного догляду за дітьми» описують варіант малих групових будинків для проживання дітей із відповідним персоналом. У нашій системі така форма влаштування відсутня. Рекомендуємо розглянути можливість такої форми, особливо для підлітків, великих сімейних груп.

...

Важливо розвивати групи взаємопідтримки сімей, зокрема через зобов'язання батьків періодично відвідувати такі заходи (пропозиція – 1 раз на квартал). Також важливим є розвиток належного соціального супроводу сімей, активне впровадження мультидисциплінарних команд, робота з плануванням розвитку дитини та сім'ї.

Одним із важливих аспектів якості соціальних послуг є спроможність сімей, однак у нас немає належно сформованих компетенцій для таких сімей, індикаторів спроможності, методики оцінки спроможності та її посилення. Це перспективна тема і для досліджень, і для практичної роботи у цій сфері.

...

Пропозиції щодо розв'язання вищенаведених дилем дадуть відповіді на визначені раніше фінансові, інституційні та культурні причини дефіциту альтернативних форм сімейного догляду. Опитані експерти звертають увагу, що розвиток альтернативних форм сімейного догляду можливий за умов чесного діалогу з батьками на умовах «рівний – рівному».

Серйозної дискусії потребує тематика якості, підтримки та моніторингу сімей альтернативного догляду, особливо опіки та піклування. Для експертів важливим є можливість кращого відбору та перевірки готовності батьків на етапі створення дітей у сім'ї, можливість відмови від влаштування. На етапі функціонування сім'ї експерти підкреслюють потребу у системі послуг на локальному рівні щодо підтримки та супроводу сімей: наявність медичних, освітніх, реабілітаційних, соціальних послуг. Для цього важливим є професійна робота з сім'ями та якісна освіта фахівців, які працюють з альтернативними формами сімейного догляду, їхня спеціалізація».

На рівні громади експерти проєкту УМПД «Гроші для дитини, дитинство в сім'ї, послуги в громаді» пропонують:

1. Забезпечити кожну ПС, ДБСТ, а також бажано сім'ю опікунів, піклувальників якісним соціальним супроводом, для чого:
 - збільшити чисельність ФОР та передбачити їх спеціалізацію в частині супроводу виключно сімейних форм виховання;
 - налагодити комунікацію та співпрацю з громадами, з яких походять діти, влаштовані до ПС, ДБСТ, щодо співфінансування послуги соціального супроводу відповідних сімей, їхнього оснащення;
 - пошук можливостей (зокрема перегляд місцевого бюджету, залучення донорів, соціально активного бізнесу, перенаправлення благодійної допомоги на інституції до сімейних форм виховання) щодо додаткової фінансової підтримки ПС / ДБСТ, сімей опікунів, піклувальників, готових виховувати дітей з комплексними порушеннями розвитку, дітей старшого віку та дітей з великих родинних груп.
2. Здійснити переоцінку керівництвом сільських та селищних громад важливості розвитку сімейних форм виховання на їхній території та рівня відповідальності за цей процес.

На сьогодні відповідно до законодавства повноваження щодо прийняття рішень щодо створення ПС та ДБСТ, влаштування в них дітей, провадження діяльності з усиновлення на території сільських та селищних громад (майже 72 % усіх громад) належать РДА. Проте РДА не мають кадрового та матеріально-технічного ресурсу щодо популяризації таких форм, їх соціальної підтримки. Тому відповідні повноваження зводяться до суто технічного прийняття рішень у разі наявності свідомих громадян, які виявили готовність створити ПС, ДБСТ.

Проте це не позбавляє сільські та селищні громади як органи опіки та піклування від обов'язку провадити діяльність щодо реалізації права

дітей, які перебувають на їхній території або походять з неї, на сімейне виховання (стаття 6 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Зокрема саме сільські та селищні громади відповідають за благополуччя дітей на своїй території, їх влаштування у разі залишення без батьківського піклування, організацію надання їм соціальних послуг, у тому числі соціального супроводу сімейних форм виховання. Якісна просвітницька робота з громадянами щодо популяризації утворення сімейних форм виховання також можлива на рівні саме громади.

...

4. Вжиття заходів щодо виділення комунальних житлових приміщень для утворення ДБСТ.

Згідно зі статтею 256⁶ Сімейного кодексу України батькам-вихователям для потреб ДБСТ позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством.

Такі можливості дозволять ефективно застосовувати потенціал, зокрема сімей внутрішньо переміщених осіб, які юридично мають своє житло в зоні бойових дій, для надання ними якісних послуг з догляду та виховання дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, у тому числі з комплексними порушеннями, як альтернативу перебування таких дітей в інституціях.

5. Забезпечення неухильного дотримання норм Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» щодо:

- забезпечення житлом дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, які випускаються з інституцій, ПС, ДБСТ, сімей піклувальників і починають самостійне життя, у разі його відсутності у них. Це зокрема підвищить благополуччя громади в цілому, забезпечивши мотивацію таких категорій жителів до праці в громаді (за умови належного соціального супроводу), упередить їх злочинність та безпритульність;
- забезпечення збереження житла, майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, що значно дешевше за забезпечення житлом відповідних категорій громадян у разі руйнування або визнання непридатним їхнього».

Щодо усиновлення, то варто взяти до уваги прогресивний зарубіжний досвід, який дослідили експерти “DeJure” :

«Підготовка до усиновлення в Україні здійснюється доволі швидко, якщо порівняти з практикою досліджених країн. Однак це може

мати певні недоліки. Добре, коли бюрократичні процедури, пов'язані з поданням і перевіркою документів відбуваються оперативно, але підготовці кандидатів, налагодженню стосунків з дитиною потрібно приділяти достатньо уваги. Навчання для кандидатів в усиновлювачі є корисною практикою, а винятки для проходження такого навчання не видаються обґрунтованими з огляду на досвід досліджених країн.

Корисною може бути практика випробувального періоду, коли дитина перебуває під опікою усиновлювачів і, відтак, суд, приймаючи рішення про усиновлення, братиме до уваги не лише формальні критерії, яким мають відповідати кандидати в усиновлювачі, але і якість зв'язку, який сформувався між дитиною та усиновлювачами. Також корисною видається підготовка самої дитини до усиновлення.

Судова процедура усиновлення повинна відбуватись оперативно. Для цього поряд із запровадженням пріоритизації розгляду справ, пов'язаних із правами дитини, слід запровадити обов'язкове навчання для суддів з тем, пов'язаних з особливостями розгляду справ про права та інтереси дитини.

Неприпустимою практикою є усиновлення дитини всупереч її волі, тому потрібно приділяти належну увагу з'ясуванню згоди дитини як на досудовому етапі процедури, так і під час розгляду справ про усиновлення в суді. Право усиновлювачів зберігати усиновлення в таємниці не може переважати над правом дитини дати свою згоду і висловити свою думку щодо усиновлення.

Практика неповного усиновлення не є популярною серед досліджених країн, натомість розвиток інших форм сімейного влаштування може допомогти дати відповідь на виклики, що виникли у зв'язку з війною.

Пріоритет збереження сімейних груп під час усиновлення існує серед усіх досліджених країн, однак в жодній з них ця норма не сформульована і не застосовується як категорична заборона на роз'єднання братів і сестер. У кожному випадку слід керуватись найкращим інтересом дитини.

Таємниця усиновлення в Україні врегульована в такий спосіб, що створює низку проблем: надання дитиною згоди на усиновлення, спілкування з братами і сестрами, здійснення ефективного соціального супроводу сім'ї і надання підтримки дитині, відсутність механізмів забезпечення права дитини знати про своє походження. Права та найкращі інтереси дитини мають отримати в цьому випадку більший захист, тому чинне регулювання таємниці усиновлення слід щонайменше переглянути.

Для забезпечення найкращих інтересів дитини під час іноземного усиновлення слід ратифікувати Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (Гаазьку конвенцію) та переглянути доцільність існування нинішніх вікових обмежень для дітей, які можуть бути усиновлені іноземцями».

Цінними є рекомендації, напрацьовані експертами за підтримки ЮНІСЕФ, за результатами аналізу зарубіжного досвіду альтернативного догляду⁸⁵:

«Проаналізоване законодавство європейських країн свідчить про достатньо системно організовану роботу щодо надання допомоги батькам, особам, які здійснюють догляд дітей в сімейних формах альтернативного догляду, організацію їх роботи і підтримку дітей без поділу їх на категорії (незалежно від наявності статусу дитини), підтримку функціонування сімейних форм догляду та виховання дітей, заслуговує на увагу підготовка фахівців для цієї системи та сертифікація відповідної діяльності, залучення до співпраці громадського та приватного сектору.

В усіх досліджуваних країнах в окремих випадках застосовують інституційний догляд, проте чисельність дітей в цих закладах обмежується 8-15 осіб. Варто звернути увагу, що як для дітей, так і для осіб, які здійснюють їх догляд, законодавці не передбачають пільг, окрім Англії, де застосовується податковий кредит або спеціальна податкова пільга. Натомість добре організована система послуг для осіб, які надають послуги з догляду дітей: послуга відпочинку, постійний супровід і підтримка, можливості безперервного підвищення професійної компетентності, а також додаткові цільові виплати. Також заслуговує на увагу система нагляду і контролю за якістю послуг з догляду дітей та багато інших моментів...

Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на можливості імплементації в законодавство України таких норм як:

1. обмеження чисельності дітей в ПС і ДБСТ до 5-х і 8-ми дітей відповідно, включаючи рідних дітей, а також братів і сестер; та до 3-х і 5-ти відповідно у разі влаштування дитини з інвалідністю;
2. запровадження адаптаційних форм догляду для підлітків та молоді, в тому числі послуги підтриманого проживання та послуги для молоді з метою підготовки до самостійного життя;
3. зниження граничного віку перебування в ПС і ДБСТ прийомних дітей до 20 років;
4. обмеження встановлення опіки лише родичами. Проте на даному етапі з урахуванням досвіду досліджуваних країн пропонуємо не змінювати кількість можливих опікунів у однієї дитини; визначити всі сімейні форми виховання, окрім опіки/піклування, як соціальну послугу (тобто ті, які базуються на договірних засадах);
5. запровадити спеціалізацію прийомних сімей, а також можливо патронатних сімей: для дітей з інвалідністю, девіантною поведінкою, дітей, які перебувають у конфлікті із законом. Ця спеціалізація може бути запроваджена шляхом проходження прийомними батьками спеціального курсу навчання;
6. запровадити послугу перепочинку для сімей, які виховують дити-

⁸⁵ <https://www.unicef.org/ukraine/media/35826/file/family-based-alternative-child-care-legislation.pdf>

ну з інвалідністю: для біологічних батьків, родин ПС, ДБСТ, усиновлювачів, опікунів/піклувальників. Таку послугу також можна запровадити і для опікунів, прийомних батьків, батьків-вихователів, які виховують 3 і більше прийомних дітей.

7. формалізувати та визначити види діяльності, які можуть здійснювати громадські організації в процесі відбору, підготовки та функціонування різних форм альтернативного сімейного догляду, в тому числі шляхом сертифікації їхніх послуг;
8. запровадити здійснення соціального супроводу окремо дітей в сімейних формах альтернативного догляду, в тому числі і дітей під опікою/піклуванням, та прийомних батьків, батьків-вихователів, опікунів/піклувальників;
9. об'єднати існуючі в Україні індивідуальні плани/програми захисту/реабілітації/ супроводу дитини в єдину форму плану захисту дитини з обов'язковим періодичним переглядом в залежності від форми влаштування;
10. не обмежувати кількість різновидів діючих в Україні сімейних форм альтернативного догляду дітей».

Громадські організації, які готували Альтернативний звіт Комітету ООН з прав дитини у 2022 році пропонують⁸⁶:

«Удосконалити законодавство щодо формування та функціонування сімейних форм виховання, зокрема:

- впровадження спеціалізації прийомних сімей;
- зменшення кількості дітей, які перебувають під опікою в одній альтернативній формі виховання сімейного типу (у тому числі біологічних дітей), з урахуванням особливостей їх розвитку, сімейної належності та спеціалізації сім'ї;
- поступова перекваліфікація дитячих будинків сімейного типу в прийомні сім'ї;
- належний облік сімей опікунів/піклувальників та здійснення їх соціального супроводу;
- спрощення процедур та уніфікація програм навчання кандидатів у вихователі, опікуни/піклувальники, вихователі сімейного типу, патронатні вихователі та посилення безпекової складової;
- порядок забезпечення безпеки у разі надзвичайного чи воєнного стану».

Рада Європи надає свої рекомендації, які здебільшого впливають з положень Європейської соціальної хартії, яку ратифікувала Україна⁸⁷:

«Держава повинна прийняти європейську концепцію організації прав та обов'язків із опіки та системи соціального захисту дітей та державного догляду над ними.

⁸⁶ https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=2503&Lang=en&fbclid=IwAR281xCm9CLKnY2xeSC608bfcbbpMXq-HLMqaDksecT7SsyzkusMAMA4t7E

...

Розробляючи структуру соціального захисту дітей та державної опіки над ними, держава повинна враховувати стандарти п. 1с статті 17 ЄСХ, надаючи пріоритет таким заходам: * 11. фінансова підтримка, соціальне житло, допомога на дому та інші послуги для сімей * 12. послуги охорони фізичного та психічного здоров'я та соціальні послуги для дітей і молоді * 13. відбір патронатних сімей на підставі критеріїв * 14. поради, підтримка та нагляд для патронатних сімей * 15. подібні до домашнього середовища підрозділи опіки в закладах, що займаються реабілітацією * 16. повага до гідності та основних свобод дитини під час його перебування під опікою осіб, що заміщають батьків * 17. право дітей знати про своє походження * 18. збереження контактів між дітьми та батьками * 19. реабілітація біологічної сім'ї * 20. допомога по завершенні перебування під опікою, щоб допомогти молодій людині впоратися з майбутніми проблемами.

...

Дотримуючись європейської нормативної бази, держава повинна трансформувати структуру послуг із соціального захисту дітей та державної опіки над ними із орієнтованої на заклади на засновану на інших альтернативах догляду, що заміняє сім'ю, і збільшити зусилля з розвитку неінституційного догляду та підтримки дітей та їх сімей як превентивних заходів».

В контексті євроінтеграції маємо дотриматися таких рекомендацій Єврокомісії⁸⁸

«Україна перебуває на початковій стадії підготовки у сфері соціальної політики та зайнятості. Протягом звітного періоду досягнуто обмеженого прогресу.

У наступному році Україна, зокрема, має:

...

- розробити та ухвалити комплексну реформу деінституціалізації системи догляду за дітьми та розпочати її впровадження, враховуючи ситуацію дітей-переміщених осіб».

87 <https://rm.coe.int/needs-assessment-ua/1680a85a60>

88 https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf

Минулого року Комітет ООН з прав дитини надав Україні наступні рекомендації:

«Діти, позбавлені сімейного оточення.

27. Звертаючи увагу держави-учасниці на Рекомендації щодо альтернативного догляду за дітьми, Комітет рекомендує державі-учасниці:

(а) Подальше посилення процесів деінституціалізації;

(б) підтримувати та сприяти сімейному догляду за дітьми, де це можливо, включаючи дітей, які були внутрішньо переміщеними особами

та шукали притулку за кордоном, а також зміцнювати свою систему прийомної опіки для дітей, які не можуть залишатися зі своїми сім'ями;

(с) забезпечити адекватні гарантії та чіткі критерії, засновані на потребах, а також якнайкращих інтересах дитини, для визначення того, чи слід передати дитину під альтернативний догляд, і забезпечити періодичні перегляди розміщення;

(d) терміново переглянути позицію Уряду про те, що діти в установах, тимчасово розміщених за кордоном, повинні залишатися разом, оскільки це заважає приймаючим країнам забезпечити належне розміщення цих дітей з належною підтримкою відповідно до системи соціального захисту приймаючої країни;

(e) вести переговори з країнами, які приймають дітей, позбавлених сімейного оточення, з держави-учасниці, щоб такі діти були розміщені в сімейних умовах або невеликих високоякісних групових будинках і щоб були вжиті заходи для забезпечення збереження їх культурного та соціального коріння, включно з їхньою мовою;

(f) у співпраці з міжнародним співтовариством вжити всіх необхідних заходів для сприяння поверненню дітей, які, як повідомляється, були примусово переміщені на територію російської федерації або на територію, контрольовану збройними силами російської федерації або афілійованими збройними групами.